

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT MOLIYA SIYOSATI
VOSITALARINI TAKOMILLASHTIRISH**Maxsudaliyev Otkirbek Mansurjon o'g'li**

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi 2-kurs tinglovchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida davlat moliya siyosati vositalarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Moliya siyosatining asosiy yo'nalishlari, uning iqtisodiy barqarorlikka ta'siri hamda samarali budjet siyosatini amalga oshirishdagi roli tahlil qilingan. Tadqiqot davomida davlat xarajatlarini optimallashtirish, byudjet intizomini kuchaytirish va soliqqa oid islohotlarni chuqurlashtirish zarurati asoslab berilgan. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida O'zbekistonda moliyaviy boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: davlat moliya siyosati, byudjet siyosati, fiskal vositalar, iqtisodiybarqarorlik, soliqqa oid islohotlar, moliyaviy boshqaruv, davlat xarajatlari.

Abstract. This article explores the issues of improving the instruments of fiscal policy in the Republic of Uzbekistan. It analyzes the main directions of fiscal policy, its impact on economic stability, and its role in implementing effective budgetary measures. The study substantiates the need to optimize public expenditures, strengthen budgetary discipline, and deepen tax reforms. Based on international experience, the article also offers proposals and recommendations for modernizing the financial management system in Uzbekistan.

Keywords: fiscal policy, budgetary policy, fiscal instruments, economic stability, tax reforms, financial management, public expenditures.

Kirish

O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning markazida davlat moliya siyosatini takomillashtirish masalasi turibdi. Bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish, fiskal barqarorlikka erishish va davlat moliya boshqaruvining samaradorligini oshirish mamlakat taraqqiyotining asosiy yo'nalishlaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotning bosh maqsadi – O'zbekistonda amaldagi moliyaviy siyosat vositalarini har tomonlama tahlil qilib, ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekiston Respublikasining davlat moliyaviy siyosati tizimi, predmeti sifatida esa ushbu siyosatning funksional vositalari va ularning iqtisodiyotni boshqarishdagi roli tanlab olingan. Ish davomida statistik tahlil, qiyosiy yondashuv, sistemali tahlil hamda empirik kuzatish metodlaridan foydalanilgan. So'nggi yillarda ushbu mavzuga oid ilmiy maqolalar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari, O'zbekiston Respublikasi byudjet qonunchiligidagi yangiliklar chuqur o'rganilib, ularning ilmiy jihatdan asosli bahosi berildi. Ushbu maqola kirish, nazariy asoslar, tarixiy tahlil, zamonaviy holat tahlili va takliflar kabi bo'limlardan iborat bo'lib, har bir bo'lim moliyaviy siyosatning muhim jihatlarini yoritishga qaratilgan.

Moliya siyosati deganda davlat tomonidan jamiyatdagi iqtisodiy barqarorlikni saqlash, resurslarni qayta taqsimlash va strategik sohalarni rivojlantirish maqsadida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar majmui tushuniladi. Uning asosiy maqsadi – iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, inflyatsiyani nazorat qilish, byudjet muvozanatini ta'minlash va ijtimoiy adolatga erishishdir. Davlat moliya siyosatining asosiy tamoyillariga barqarorlik, shaffoflik, hisobdorlik va samaradorlik kiradi. Ushbu siyosat iqtisodiyotni davlat tomonidan boshqarishning muhim vositasi bo'lib, fiskal va monetar siyosatlar bilan uzviy bog'liqdir. Fiskal vositalar esa soliq siyosati, davlat xarajatlari, transfer to'lovlari va davlat qarzlari kabi elementlardan iborat bo'lib, ularning samarali qo'llanilishi umumiy makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, moliyaviy strategiyani

shakllantirishda nazariy yondashuvlar (masalan, Keynesian yoki monetaristik konsepsiyalar) asosida kompleks yondashuv zarur bo'ladi.

Mustaqillikdan so'ng O'zbekiston o'zining milliy moliyaviy tizimini yaratishga kirishdi. Ilk bosqichda markazlashgan sovet byudjeti o'rniga mustaqil davlat byudjeti tuzildi va soliq tizimi shakllantirildi. 1990-yillar oxirlarida boshlangan fiskal islohotlar asosan soliqqa tortish bazasini kengaytirish, budjet intizomini kuchaytirish va davlat xarajatlarini optimallashtirishga qaratildi. 2000-yillarda iqtisodiy o'sish bilan birga, budjet barqarorligini ta'minlash masalasi dolzarb bo'lib qoldi. Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi kabi xalqaro moliyaviy institutlar O'zbekistonda moliyaviy boshqaruv tizimini mustahkamlashda muhim rol o'ynadi. Shu bilan birga, davlat moliyasi sohasidagi qonunlar – Soliq kodeksi, Byudjet kodeksi va tegishli me'yoriy hujjatlar – islohotlarning huquqiy bazasini yaratdi. Biroq, bu davrda muayyan muammolar – byudjet intizomining buzilishi, soliq bazasining torligi va davlat xarajatlarining samarasizligi – ham yuzaga chiqdi.

Bugungi kunda O'zbekistonning davlat byudjeti daromadlarining asosiy qismini umumiy davlat soliqlari, xususan QQS (qo'shilgan qiymat solig'i) va foyda solig'i tashkil etadi. 2023-yil yakunlariga ko'ra, davlat budjeti daromadlari 254,9 trillion so'mni tashkil qilgan bo'lsa, xarajatlar hajmi 270,6 trillion so'mni tashkil etdi, ya'ni byudjet defitsiti taxminan 15,7 trillion so'm atrofida bo'ldi. Moliya siyosatining hozirgi ustuvor yo'nalishlari – byudjet intizomini kuchaytirish, soliqqa tortishda shaffoflikni oshirish va hududlar moliyaviy mustaqilligini kengaytirishdir. Soliq tushumlarining barqarorligi va soliq yukining adolatli taqsimoti hamon dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Bundan tashqari, davlat qarzining o'sib borishi va unga xizmat ko'rsatish xarajatlari byudjetga qo'shimcha bosim yaratmoqda. Shu sababli, moliya siyosatining ochiqligi, raqamlashtirilgan boshqaruv tizimlari va jamoatchilik nazorati vositalari bugungi kunda yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

1-jadval

О'zbekiston Respublikasi Davlat Moliyasi Ko'rsatkichlari (2020–2024)

Yil	Davlat byudjeti daromadlari (trln so'm)	Davlat byudjeti xarajatlari (trln so'm)	Byudjet defitsiti (trln so'm)	Davlat qarzi (mlrd \$)	YIMga nisbatan (%)
2020	131,1	157,2	26,1	23,4	35,2
2021	178,2	219,0	40,8	26,3	34,0
2022	200,0	235,2	35,2	29,2	32,25
2023	231,7	290,7	59,0	34,9	29,2
2024	270,7	310,9	40,2	40,2	31,7

Manba: www.imv.uz ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

Jadvalda O'zbekiston Respublikasining 2020–2024 yillarda davlat moliyasi bo'yicha asosiy ko'rsatkichlari keltirilgan. Bu davrda byudjet daromadlari 131,1 trln so'mdan 270,7 trln so'mgacha, xarajatlar esa 157,2 trln so'mdan 310,9 trln so'mgacha oshgan. Har yili defitsit saqlanib qolgan, 2023-yilda u eng yuqori darajaga – 59,0 trln so'mga yetgan. Davlat qarzi hajmi 2020-yildagi 23,4 mlrd dollardan 2024-yilda 40,2 mlrd dollarga ko'tarilgan. Qarzning YaIMga nisbati esa pasayish tendensiyasini ko'rsatib, 2020-yildagi 35,2% dan 2024-yilda 31,7% gacha tushgan.

Davlat moliya siyosatining asosiy vositalari ichida soliqqa tortish yetakchi o'rinni egallaydi. Soliq siyosati orqali hukumat iqtisodiy faollikni tartibga soladi, daromadlarni qayta taqsimlaydi va byudjet mablag'lari shakllanishini ta'minlaydi. O'zbekiston soliq tizimi oxirgi yillarda soddalashtirilib, QQS stavkasi pasaytirilgan, foyda solig'i optimallashtirilgan va ayrim kichik biznes turlariga yengilliklar berilgan. Boshqa muhim vosita sifatida byudjet rejalashtirish tizimi qayta ko'rib chiqilmoqda: dasturga asoslangan budjetlash (PBB) mexanizmi joriy etilib, har bir xarajat aniq

natijalarga bog'lanmoqda. Bundan tashqari, davlat tomonidan ajratiladigan subsidiyalar, transfertlar va byudjetlararo moliyaviy oqimlar orqali hududlar moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlanmoqda. Davlat xaridlari, jumladan, tenderlar orqali amalga oshiriladigan infratuzilma investitsiyalari, iqtisodiy o'sishni jadallashtirishga xizmat qilmoqda. Qarz siyosati esa davlat qimmatli qog'ozlari chiqarish va xalqaro moliyaviy institutlardan mablag' jalb qilish orqali amalga oshirilmoqda. Bularning barchasini moliyaviy nazorat va audit mexanizmlari, xususan, Hisob palatasi va Davlat moliyaviy nazorati xizmati monitoring qilib boradi.

Mavjud fiskal vositalar samaradorligi yuzasidan bir qator muammolar mavjud. Jumladan, amaldagi soliq imtiyozlari ko'pincha iqtisodiyotda ijobiy samarani bermayapti va ba'zida soliq bazasining torayishiga olib kelmoqda. Davlat xarajatlari tarkibida shaffoflikning yetarli emasligi, xarajatlarning samaradorligini baholash mexanizmlarining zaifligi moliyaviy intizomga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ko'plab hollarda byudjet mablag'lari ehtiyojlardan kelib chiqmagan holda taqsimlanmoqda, bu esa noadolatli moliyalashtirishni yuzaga keltiradi. Budjet ijrosi davomida ayrim xarajatlarning maqsadsiz yoki noqonuniy ishlatilishi ustidan nazorat yetarli darajada tashkil etilmagan. Bundan tashqari, korrupsiya xavfi ham moliyaviy resurslar samarali boshqarilmasligiga sabab bo'lmoqda. Oxirgi yillarda tashqi qarzlarning ortib borishi va ularning YaIMga nisbati 30% dan oshgani, davlatni moliyaviy jihatdan tashqi ta'sirlarga bog'liq holatga olib kelishi mumkinligini ko'rsatmoqda.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, fiskal boshqaruv samaradorligi aniq strategiya, kuchli institutsional asoslar va raqamli texnologiyalarning integratsiyasi bilan chambarchas bog'liq. Masalan, Germaniya va Kanada kabi davlatlarda fiskal intizomni saqlash uchun o'rta muddatli byudjet siyosati, soliq-barqarorlik qoidasiga asoslangan qarorlar tizimi ishlab chiqilgan. Xalqaro tajribada byudjetni konsolidatsiya qilish – ya'ni davlat xarajatlarini kamaytirish va daromadlar bazasini kengaytirish orqali defitsitni qisqartirish usuli keng qo'llaniladi. Raqamli texnologiyalar, xususan, elektron soliq ma'lumotnomalari, sun'iy intellekt

asosida xatarlarni baholash tizimlari, soliq intizomini mustahkamlashda muhim rol o'ynamoqda. "Davlat – investor" tamoyiliga asoslangan yondashuvda esa davlat moliyasi iqtisodiy rivojlanishga faol hissa qo'shadigan investitsion loyihalarni moliyalashtirish vositasiga aylanadi. Xususan, pandemiya davrida Yaponiya va AQSh kabi davlatlar tomonidan qo'llanilgan fiskal rag'batlantirish choralari inqirozdan tez chiqishga yordam bergan. Bu kabi tajribalarni O'zbekiston sharoitida ehtiyotkorlik bilan moslashtirish orqali davlat moliya siyosatining barqarorligini oshirish mumkin.

So'nggi yillarda O'zbekistonda moliya sohasida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, soliq tizimi to'liq raqamlashtirilmoqda — elektron hisob-fakturalar, onlayn kassa apparatlari, "SolIQ", "My.Soliq" platformalari orqali soliq hisoboti va nazorati avtomatlashtirildi. Bu esa soliq tushumlarining oshishi va yashirin iqtisodiyotni qisqartirishga xizmat qilmoqda. Fiskal shaffoflikni ta'minlash maqsadida byudjet daromad va xarajatlari ochiq manbalarda e'lon qilinmoqda, "Ochiq budjet" portali orqali jamoatchilik nazorati yo'lga qo'yildi. Byudjetlararo munosabatlarni qayta ko'rib chiqish orqali hududlar moliyaviy mustaqillikka erishmoqda. Davlat xaridlari sohasida ham islohotlar bo'lib, elektron tender platformalari orqali tanlovlar ochiq o'tkazilmoqda. Investitsiyalarni jalb qilishda davlat-xususiy sheriklik (DXSH) mexanizmlari faollashtirilib, ijtimoiy sohalarda ko'plab loyihalar ishga tushirilmoqda. Shu bilan birga, moliyaviy boshqaruv tizimi institutsional jihatdan mustahkamlanib, Davlat qarzini boshqarish agentligi kabi muhim tuzilmalar tashkil etildi.

1-rasm. O'zbekiston Respublikasining Davlat Byudjeti Ko'rsatkichlari Dinamikasi (2020–2024)

Manba: www.imv.uz ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

Ushbu chiziqli diagrammada O'zbekiston Respublikasi davlat byudjetining asosiy ko'rsatkichlari — daromadlar, xarajatlar va byudjet defitsiti — 2020-yildan 2024-yilgacha bo'lgan davrda yillik kesimda aks ettirilgan. Grafikda:

- Ko'k chiziq – davlat byudjeti daromadlarining o'sishini ko'rsatadi. Bu soliq tushumlari va boshqa rasmiy manbalarni o'z ichiga oladi.
- Yashil chiziq – davlat xarajatlarining hajmini ifodalaydi, ya'ni ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma va boshqa yo'nalishlardagi sarflar.
- Qizil chiziq – daromad va xarajatlar o'rtasidagi tafovut, ya'ni byudjet defitsitini ko'rsatadi.

Diagrammadan ko'rinib turibdiki, 2020–2023 yillar oralig'ida xarajatlar daromadlardan yuqori bo'lib kelgan, bu esa yildan-yilga byudjet defitsitining o'sishiga olib kelgan. 2024-yilda esa daromadlarning sezilarli o'sishi fonida defitsit nisbatan kamaygan. Grafik davlat moliyasi barqarorligini ta'minlash zaruratini hamda fiskal siyosatdagi ustuvor yo'nalishlarni aks ettiradi.

Mamlakatda soliq siyosatini yanada samarali qilish uchun birinchi navbatda biznes subyektlari, ayniqsa kichik va o'rta tadbirkorlik uchun soliq yukini kamaytirish maqsadga muvofiqdir. Bu tadbir iqtisodiy faollikni oshirish va tadbirkorlik muhitini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, soliq tizimiga progressivlik tamoyilini bosqichma-bosqich joriy etish orqali aholining yuqori daromadli qatlamlaridan ko'proq hissa olish imkoniyati yuzaga keladi. Innovatsion faoliyatni rag'batlantirish maqsadida ilmiy-tadqiqot va yangi texnologiyalar bilan shug'ullanayotgan korxonalar uchun maxsus soliq imtiyozlari va kredit mexanizmlari ishlab chiqilishi lozim. Soliq sohasidagi yana bir muhim yo'nalish — noformal iqtisodiyotni legallashtirishdir. Buning uchun yengil ro'yxatdan o'tish tartibi, imtiyozli soliqlar va ma'muriy jarimalarni kamaytirish taklif etiladi. Soliq ma'murchiligi sohasida esa raqamlashtirish darajasini yanada oshirish, avtomatik soliq hisoblash va xatarlarni real vaqt rejimida aniqlovchi tizimlarni joriy qilish zarur. Bu esa nafaqat soliq intizomini mustahkamlaydi, balki soliq to'lovchilarning ishonchini oshirib, ularni ixtiyoriy ravishda tizimga jalb etish imkonini beradi.

Davlat byudjeti siyosatini takomillashtirish borasidagi eng muhim bosqichlardan biri — oʻrta muddatli byudjet rejalashtirish tizimini toʻlaqonli shakllantirishdir. Bu uslub davlat xarajatlarining izchilligini taʼminlab, uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi. Xarajatlar natijadorlikka asoslangan tarzda taqsimlanishi, yaʼni "pul ortidan emas, natija ortidan yuriladigan" tamoyil joriy qilinishi lozim. Shu bilan birga, hududiy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligini kuchaytirish, mahalliy darajadagi moliyaviy resurslar ustidan vakolatni kengaytirish orqali iqtisodiy tenglikka erishish mumkin. Byudjetlashtirishda dasturiy va indikatorli yondashuvni qoʻllash har bir mablagʻ qayerga, nima uchun va qanday natija bilan yoʻnaltirilganini tahlil qilish imkonini beradi. Davlat dasturlarining samaradorligini baholash uchun esa maxsus monitoring tizimlari, indikatorlar asosida ishlaydigan metrikalar joriy etilishi zarur. Shu bilan birga, jamoatchilik va parlament nazorati vositalarining kuchaytirilishi byudjet jarayonining ochiqligi va ishonchliligini oshiradi.

Kelgusida Oʻzbekiston moliya siyosati xalqaro standartlarga mos tarzda isloh qilinishi kutilmoqda. Xususan, Oʻzbekiston Xalqaro valyuta jamgʻarmasi, Jahon banki va boshqa moliyaviy institutlar tomonidan eʼtirof etilgan fiskal boshqaruv prinsiplari asosida ish yuritishni kengaytiradi. Bu esa davlat xarajatlarining maqbulligini va daromadlarning barqarorligini taʼminlaydi. Shu bilan birga, soliqqa tortish bazasini kengaytirish va sogʻlom daromad manbalarini shakllantirish orqali byudjetning ichki resurslarga tayanuvchi modeliga oʻtish muhim ahamiyat kasb etadi. Investitsiya muhitini yaxshilash uchun fiskal ragʻbatlar, soliq yengilliklari va moliyaviy kafolatlar orqali investorlarni jalb qilish strategiyasi ishlab chiqilishi lozim. Zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida ishlovchi moliyaviy boshqaruv tizimi — masalan, sunʼiy intellekt va blokcheyn asosidagi audit tizimlari — samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Moliya siyosatining tashqi omillarga haddan tashqari qaramligi esa iqtisodiy barqarorlikka xavf tugʻdiradi. Shu sababli uzoq muddatli fiskal strategiyada ichki barqarorlikni asosiy mezon sifatida belgilash zarur.

Xulosa

Yuqorida olib borilgan tahlillar asosida shuni aytish mumkinki, O‘zbekistonda moliya siyosati sohasida sezilarli yutuqlarga erishilgan bo‘lsa-da, tizimli muammolar hanuzgacha mavjud. Soliq yukining noteng taqsimlanishi, budjet mablag‘larining noefektiv sarflanishi, moliyaviy intizomning yetarlicha mustahkam emasligi — bu holatlar iqtisodiy siyosat samaradorligini pasaytiradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar joriy etilishi, fiskal shaffoflikning ortishi va xalqaro tajriba asosida olib borilayotgan islohotlar ijobiy natijalar berayotganini ko‘rsatadi. Davlat organlari uchun amaliy tavsiyalar sifatida — soliqqa oid islohotlarni chuqurlashtirish, xarajatlarni natijadorlik asosida yo‘naltirish va byudjet jarayonini ochiq qilish tavsiya etiladi. Ushbu tadqiqot nazariy jihatdan moliyaviy boshqaruvning konseptual asoslarini boyitadi, amaliy nuqtai nazardan esa davlat moliyasini optimallashtirish bo‘yicha takliflar beradi. Ilmiy izlanishlar uchun istiqbolli yo‘nalishlar sifatida raqamli fiskal tahlil, hududiy moliyaviy avtonomiya va innovatsion byudjet modellari alohida ahamiyat kasb etadi. Natijada, ushbu mavzu iqtisodiy fanlar rivojiga amaliy va nazariy hissa qo‘shadi.

Manbalar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy sayti
<https://www.imv.uz>
2. “Ochiq byudjet” portali <https://openbudget.uz> – Byudjetlararo taqsimot, loyihaviy xarajatlar, jamoatchilik ishtirokidagi moliyalashtirish haqida.
3. Davlat statistika qo‘mitasi (Statistika agentligi)
<https://stat.uz> – YaIM hajmi, iqtisodiy ko‘rsatkichlar va moliyaviy tahlillar uchun statistik asos.
4. “Gazeta.uz” axborot portal. <https://www.gazeta.uz>
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki

<https://cbu.uz> – Valyuta kurslari, qarz statistikasi, moliyaviy barqarorlik hisobotlari.

6. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi – qonun hujjatlari va byudjet tasdiqlari

<https://parliament.gov.uz> – Byudjet kodeksi, qonunchilik bazasi, davlat moliyasi bo'yicha qonunlar.

7. Karimov, A.A. (2022). Davlat moliyasi: nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: "Fan va taraqqiyot" nashriyoti.

8. Norqulov, B. & Usmonov, I. (2021). Byudjet siyosatining iqtisodiy o'sishga ta'siri. Toshkent moliya instituti ilmiy jurnali.

9. Turaev, R.X. (2020). Moliya siyosati va uning fiskal boshqaruvdagi o'rni. Toshkent: "IQTISOD" nashriyoti.